

9. Лузан Ю.Я. Облік державної підтримки агропромислового виробництва / Ю.Я. Лузан, В.М. Жук, І.В. Герасимук. – К.: Вид-во ТОВ „Юр-Агро-Веста”, 2007. – 324 с.
10. Митин А.Н. О государственном регулировании и государственной поддержке в аграрном секторе экономики / А.Н. Митин, М.В. Сачев // Аграрный вестник Урала. – 2008. – № 12. – С. 7-11.
11. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т.1; За ред. С. В. Мочерного/ [Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І.]. – Львів: Світ, 2005.
12. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік. – Стат. бюл. Форма 50 сг.
13. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення/ П.Т. Саблук. –Т. II. –К.: ІАЕ, 2001. – 484 с.
14. Титарчук І.М. Державна підтримка сільського господарства в умовах трансформації економіки АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 економіка сільськогосподарства і АПК / І.М. Татарчук. – К., 2006. – 22 с.
15. Organization for Economic Co-operation and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.oecd.org>.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2012 р.

*

УДК 338.432

В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”
Ю.П. ШАПОВАЛОВА
Луганський національний аграрний університет

Формування та використання виробничого потенціалу м'ясопереробних підприємств

Постановка проблеми. Функціонування галузей і сфер агропромислового комплексу України залежить від цілого ряду чинників, а перспектива ефективності формується на рівні підприємств. Одним із важливих і найбільш проблемних складників виробничої системи АПК є м'ясопереробний підкомплекс, підприємства якого забезпечують відповідний рівень поповнення ринку м'ясопродуктами. Тобто головною базою забезпечення поповнення держави м'ясопродуктами є м'ясопереробні підприємства. Адже вони займають центральне місце у ланцюгу «виробництво сировини → переробка → реалізація на ринку». Звідси впливає актуальність дослідження з позиції визначення засад і особливостей формування та розвитку виробничого потенціалу м'ясопереробних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потенціал як економічна категорія у найбільш загальному викладі сутності є сукупністю можливостей, спроможностей, здатностей, які дають змогу суб'єкту соціально-економічних, ринкових та інших відносин здійснювати певну діяльність з відповідним рівнем результативності. Виробничий потенціал – це сукупність ресурсів, можливостей, матеріального і нематеріального характеру, які за певних умов використання формують ефект. Загальнотеоретичні, а також галузево-специфічні проблемні аспекти формування й використання виробничого потенціалу підприємств викладено у працях Л.І. Абалкіна [1], П.Т. Саблука [17], В.Я. Месель-Веселяка [17], М.Й. Маліка, В.Г. Ткаченко [18], В.Н. Авдєєнка й В.А. Котлова [2], В.А. Береславської [4], Є.М.Воловікової [6], Т.В. Калінеску [8], Б.Н. Крижановського [9], П.В.Осипова [11], В.В. Россохи [15] та інших науковців. Проте

© В.П. Рябоконт, Ю.П. Шаповалова, 2013

проблема завжди на часі й вирішення її в теоретико-методологічному і практичному вимірі вимагає постійних системних досліджень, у даному конкретному випадку це стосується м'ясопереробних підприємств.

Мета статті – розкрити теоретичні та практичні засади формування й використання виробничого потенціалу м'ясопереробних підприємств, а також окреслити особливості їх функціонування в умовах трансформаційної економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток м'ясопереробної галузі має величезне значення для України, адже галузь є життєво необхідною й ефективною з позиції оцінки можливостей формування відповідного потенційним можливостям агропромислового комплексу рівня доданої вартості. Використання з максимальною віддачею виробничого потенціалу аграрних підприємств дозволить Україні досягти мети, яку ставить перед собою кожна держава – забезпечення економічної та продовольчої безпеки, що потребує ефективного функціонування всіх складових агропромислового комплексу в їх нерозривному зв'язку та взаємозалежності. Крім того, актуальність дослідження пов'язана з практичним впровадженням у діяльність підприємств м'ясопереробної галузі стратегічних та ефективних змін в управлінні виробничим потенціалом, реалізація якого потребує окреслення перспективного напрямку діяльності, спрямованого на забезпечення ефективності й інноваційності.

Водночас із сформованими розробками відносно виробничого потенціалу й ефективного управління ним саме на підприємствах м'ясопереробної галузі спостерігається нестача результативного аналізу та перспективного впровадження, що вимагає подальшого поглибленого дослідження. Термін «потенціал» використовується у біології, математиці, фізиці, хімії, лінгвістиці тощо. В економічній науці він має широку сферу застосування. «Потенціал підприємства», з одного боку, це абстрактна економічна категорія, а з іншого – економічна основа розвитку підприємства, що характеризується системою показників, які відображають наявні ресурси та їх резерви [8]. Похідним елемен-

том від цих понять є категорія «виробничий потенціал».

Л.І. Абалкін, А.Н. Азриліян, С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій, А.Б. Борисов дотримуються думки, що виробничим потенціалом можна вважати обсяг продукції, яку можливо виробити за повного використання наявних ресурсів. До виробничого потенціалу ці автори також відносять існуючі й потенційні можливості виробництва, наявність факторів виробництва, забезпеченість його основними видами ресурсів [1; 4]. Вважаємо, що обидва визначення не можна розглядати як вичерпні, бо вони поєднують надто різні за значенням поняття.

Фактичний виробничий потенціал характеризується кількісним відображенням споживчої вартості продуктивних сил, що функціонують у процесі виробництва. Виробничому потенціалу відводять важливе місце серед складових елементів конкурентоспроможного потенціалу підприємства поряд з такими його елементами, як фінансовий, комунікаційний, інноваційний, управлінський, маркетинговий, трудовий, мотиваційний потенціал.

Виробничий потенціал – це сукупність вартісних і натурально-речових характеристик виробничої бази, що виражається в потенційних можливостях виробляти продукцію певного складу, технічного рівня та якості в необхідному обсязі. Цей потенціал як елемент конкурентоздатного потенціалу прагне до цілей, які переслідує в плановому періоді суб'єкт стратегічного планування. Виробничий потенціал включає наступні елементи: основні виробничі фонди – активна і пасивна частини, предмет праці, праця, відносини власності та ін. Засоби праці – засоби дії людини на предмет праці з метою виробництва матеріальних благ. До них відносять: машини, устаткування, виробничі будівлі, споруди, частину коштів виробництва. Предмет праці – речовини природи, природні ресурси, використовувані в процесі створення матеріальних благ. Праця – жива праця, що прикладається для виконання роботи. Відносини власності – специфічна характеристика, яка здійснює прямий і непрямий вплив на використання виробничого

потенціалу підприємства [7]. Виробничий потенціал можна розглядати і як результат

системного поєднання елементів, які його створюють (рис. 1).

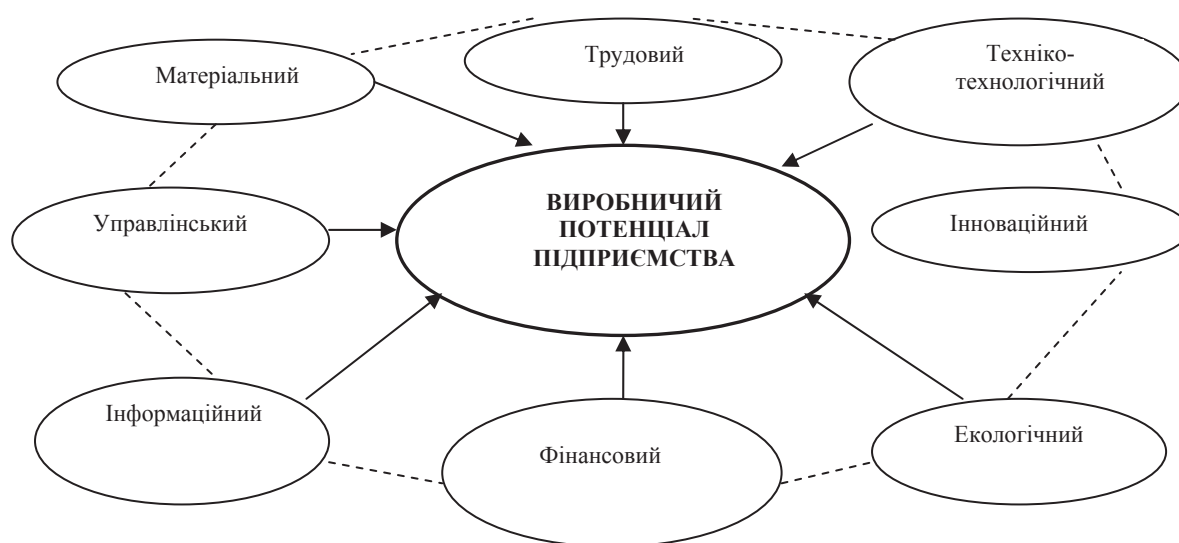

Рис. 1. Складові елементи виробничого потенціалу

Джерело: Сформовано на основі опрацьованої літератури.

Слід відмітити, що має місце домінуюче використання серед більшості науковців ресурсного підходу при визначенні поняття виробничий потенціал. Водночас, на нашу думку, для більш точного відображення сутності цієї категорії доцільно використовувати ресурсний і результативний підходи в комплексі при урахуванні не лише економічного, а й соціального ефекту від використання виробничого потенціалу.

Переробні галузі АПК відіграють виключно важливу роль у формуванні продовольчих ресурсів країни та її регіонів. Особливе місце серед цих галузей посідає м'ясопереробна, призначення якої полягає в забезпеченні населення необхідною кількістю м'яса, ковбасних виробів і м'ясних напівфабрикатів. У її складі налічується понад три тисячі підприємств, переважно приватної форми власності. І.В. Свиноус, досліджуючи проблеми конкурентоспроможності українських м'ясопродуктів, зазначає, що «істотне скорочення кількості м'ясопереробних підприємств та обсягів виробництва в 1991-2000 роках супроводжувалось ростом кількості дрібних виробників м'яса і м'ясопродуктів. Наприкінці 90-х років частка таких підприємств у загальному виробництві продукції становила більше 30%. Відновлення й динамічний розвиток м'ясної промисловості в наступні роки створювали жорсткі конкуре-

нтні умови роботи, до яких багато дрібних підприємств виявилися непристосованими. Із початком нового тисячоліття в м'ясному секторі поступово почався процес розширення і концентрації виробничих потужностей, збільшення виробництва продукції» [16, с. 137].

Серед діючих на українському ринку найбільше продукції виробляють м'ясопереробні підприємства з обсягами виробництва понад 50 т за добу. До лідерів виробництва можна віднести близько двадцяти підприємств. Частка продукції дрібних виробників поступово знижується через конкуренцію із середніми та великими підприємствами.

Аналіз засвідчує, що у 2006 та 2007 роках збільшились обсяги виробництва практично всіх видів продукції. Щороку зростає виробництво м'ясопродуктів і субпродуктів харчових свійської птиці. У 2011 році порівняно з 2006-м темпи приросту цього виду продукції становили 97,7%. Виробництво яловичини і телятини, навпаки, щороку зменшувалося і у 2011 році обсяги виробництва знизилися на 118,6 тис. т порівняно з 2006 роком. Виробництво свинини, ковбасних виробів і м'ясних напівфабрикатів зменшилось у 2009 році, а в наступних роках мало тенденцію до збільшення. Можна зробити висновок, що хоча загальний обсяг виробництва м'ясопродуктів зростає, досягається

це лише завдяки щорічному підвищенню обсягів м'яса і субпродуктів харчових свійської птиці. Без урахування цього виду продукції загальне виробництво має тенденцію до зменшення. Надто гостро постала проблема виробництва яловичини. Тому слід не компенсувати негаразди однієї галузі тваринництва розвитком іншої, а спрямовувати

зусилля на стабілізацію галузі в цілому для забезпечення населення всіма видами м'ясопродуктів, кожен з яких має особливі харчові властивості.

Подібна тенденція з виробництвом м'ясопродуктів спостерігається і в Луганській області (табл. 1).

1. Аналіз виробництва м'ясопродуктів підприємствами Луганщини у 2006–2011 рр.

Вид продукції, тис. т	Рік						2001 р. (%) по відношенню до	
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2009 р.	2010 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Яловичина і телятина свіжі (парні) чи охолоджені	5,5	4,3	2,1	2,3	2,0	1,5	65,2	75,0
Свинина свіжа (парна) чи охолоджена	7,8	10,9	8,5	4,9	6,9	8,1	165,3	117,4
М'ясо і субпродукти харчові свійської птиці свіжі чи охолоджені	5,5	10,0	16,4	13,6	12,1	15,8	116,2	130,6
Напівфабрикати м'ясні	3,4	3,5	3,8	2,8	2,9	3,2	114,3	110,3
Ковбасні вироби	22,1	23,9	22,6	17,6	17,3	18,0	102,3	104,0
Разом	44,3	52,6	53,4	41,2	41,2	46,6	113,1	113,1

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Наведені в табл. 2 дані свідчать про зменшення виробництва яловичини та телятини свіжих (парних) чи охолоджених. Виробництво яловичини і телятини мороженої протягом досліджуваного періоду не перевищувало 0,1 тис. т, а з 2009 року статистичні дані про виробництво замороженої продукції у Луганській області взагалі не наводяться. Після зниження обсягів у 2009 році виробництво свинини в наступні роки починає збільшуватись. У 2009 та 2010 роках дещо зменшилося виробництво м'яса і субпродуктів харчових свійської птиці порівняно з минулими роками, що не характерно для ситуації з виробництвом м'яса птиці в цілому

по Україні. У 2001 році обсяг виробництва цього виду продукції почав наближатися до рівня 2008 року. В 2011 році збільшилося виробництво ковбасних виробів і напівфабрикатів м'ясних порівняно з 2009 і 2010 роками, протягом яких спостерігалось зменшення виробництва порівняно з обсягами 2008 року. Тобто можна сказати, що загальна тенденція з виробництва м'ясопродуктів у Луганській області майже відповідає ситуації в Україні. Дані про обсяги виробництва основних видів продукції підприємствами, які входять до складу Корпорації «Луганськм'ясопром», наведено в табл. 2.

2. Динаміка виробництва основних видів продукції підприємствами Корпорації «Луганськм'ясопром» у 2006-2011 рр., т

№ п/п	Підприємство	Рік					
		2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	ПАТ «Луганський м'ясокомбінат»						
	- м'ясо і субпродукти 1 категорії	6500	5918	5925	9061	10940	7896
	- ковбасні вироби	6976	7900	9721	12242	14220	14340
	- напівфабрикати	1504	2131	2816	3417	4550	5229
2	ПАТ «Перевальський МПЗ»						
	- ковбасні вироби	3710	3387	3458	3433	3340	3050
	- напівфабрикати	154	153	195	297	421	628

3	<i>ЗАТ Лисичанський м'ясокомбінат</i>						
	- м'ясо і субпродукти 1 категорії	1775	1429	852	1693	-	-
	- ковбасні вироби	2964	2555	1633	1737	-	-
	- напівфабрикати	436	521	566	1209	-	-
4	<i>ПАТ «Краснодонський м'ясокомбінат»</i>						
	- м'ясо і субпродукти 1 категорії	2600	1969	1552	1882	1916	718
	- ковбасні вироби	3488	3152	3172	3185	3252	2781
	- напівфабрикати	521	632	616	636	560	533

* За даними пояснювальних записок до Річних звітів м'ясопереробних підприємств (внутрішня звітність).

На підставі наведених даних можна дійти висновку, що виробництво ковбасних виробів і напівфабрикатів у ПАТ «Луганський м'ясокомбінат» та ПАТ Перевальський МПЗ щороку збільшується. У 2011 році зменшилося виробництво м'яса і субпродуктів 1 категорії на всіх досліджуваних підприємствах. У ПАТ «Краснодонський м'ясокомбінат» порівняно з 2010 роком дещо скоротилося виробництво всіх видів продукції.

Слід зазначити, що через нестачу сировини не повною мірою використовуються виробничі потужності підприємства, що свідчить про низьку ефективність управління виробничим потенціалом. Проаналізуємо використання виробничих потужностей на прикладі ПАТ «Луганський м'ясокомбінат» (табл. 3).

3. Аналіз використання виробничої потужності ПАТ «Луганський м'ясокомбінат» у 2006-2011 рр.

№ п/п	Потужність виробництва, т	Рік					
		2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	М'ясожирове виробництво						
	- виробнича потужність	12550,0	15200,0	12550,0	13950,0	12550,0	12550,0
	- фактично	5925,0	5918,0	10940,0	8920,0	4755,0	6202,0
	- відсоток використання	47,2	38,9	87,2	63,9	37,9	49,4
2	Ковбасне виробництво						
	- виробнича потужність	9090,0	4560,0	9090,0	10125,0	9120,0	9090,0
	- фактично	9760,0	7900,0	14220,0	16672,5	11394,0	12028,0
	- відсоток використання	107,4	173,2	156,4	164,7	124,9	132,3
3	Виробництво м'ясних напівфабрикатів						
	- виробнича потужність	1106,0	942,0	1106,0	1232,0	1763,0	1757,0
	- фактично	1533,0	1051,0	2244,0	2966,0	2104,0	2326,0
	- відсоток використання	138,6	111,6	202,9	240,7	119,3	132,4
4	Виробництво равіолей						
	- виробнича потужність	1364,0	821,0	2466,0	2748,0	2475,0	2466,0
	- фактично	1283,0	1080,0	1926,0	2324,0	1432,0	1271,0
	- відсоток використання	94,1	131,5	78,1	84,6	57,9	51,5
5	Виробництво вареників						
	- виробнича потужність	-	-	667,0	742,0	669,0	667,0
	- фактично	-	-	273,0	440,0	362,0	384,0
	- відсоток використання	-	-	40,9	59,3	54,1	57,6
6	Виробництво кулінарних виробів						
	- виробнича потужність	-	-	400,0	446,0	401,0	400,0
	- фактично	-	-	107,0	275,0	189,0	184,0
	- відсоток використання	-	-	26,8	61,7	47,1	46,0

* Дані «Пояснювальної записки до Річного звіту» ПАТ «Луганський м'ясокомбінат» (внутрішня звітність).

Аналіз використання виробничої потужності ПАТ «Луганський м'ясокомбінат» у 2008-2011 рр. свідчить про значне відхилення фактичного обсягу виробництва від виробничої потужності у виробництві вареників і кулінарних виробів (млинців). У м'ясо-

жировому виробництві лише у 2008 році фактичні обсяги виробленої продукції максимально наблизилися до виробничої потужності. Фактичні обсяги виробництва перевищують виробничу потужність ковбасного виробництва та виробництва м'ясних напів-

фабрикатів. Це пов'язано з тим, що, з одного боку, керівництво ПАТ «Луганський м'ясокомбінат» намагається оновлювати обладнання в ковбасному цеху та цеху напівфабрикатів, а з іншого – нормативи виробничої потужності на підприємстві давно не переглядали.

Організація управління виробництвом має бути спрямована на формування оптимального складу і структури виробничого потенціалу для повного та своєчасного ви-

конання виробничої програми; визначення найбільш раціональних взаємозв'язків між усіма елементами потенціалу; забезпечення умов для розвитку потенціалу й підвищення ефективності його функціонування у взаємодії із зовнішнім економічним середовищем.

Якщо розглядати управління виробничим потенціалом як систему, то можна простежити певну закономірність в її дії (рис. 2).

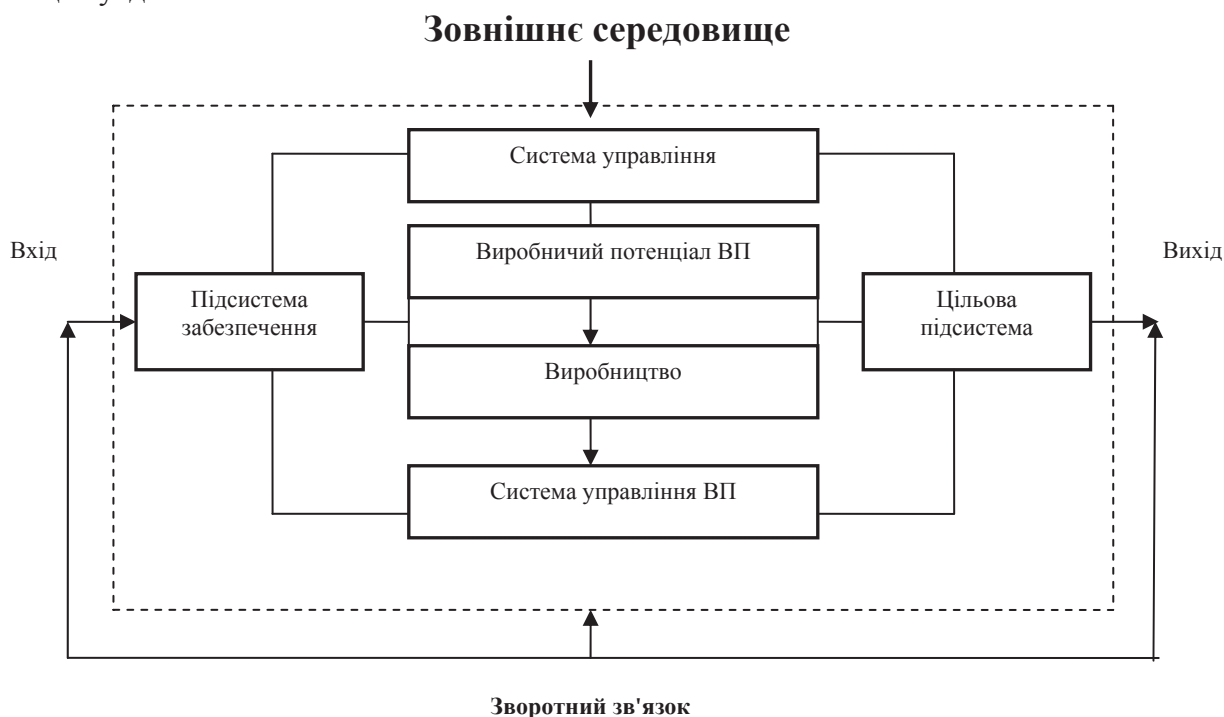

Рис. 2. Система управління виробничим потенціалом м'ясопереробного підприємства

* Розроблено на основі опрацьованої літератури.

Управління виробничим потенціалом м'ясопереробних підприємств включає в себе комплекс процесних процедур з урахуванням впливу оточуючого середовища та за допомогою відповідних принципів, методів, цілей, завдань. Під основними процесними процедурами розуміємо планування, організацію, формування та реалізацію управління виробничим потенціалом щодо його наявності, оцінки фактичного й перспективного етапу, ступеня його збільшення. Об'єктом процесу управління є виробничий потенціал та ефективність його використання, що в цілому охоплює більшу частину діяльності підприємства. Тому стратегічно орієнтована мета ефективного управління виробничим потенціалом полягає в оптимальності його використання й інноваційного розвитку.

Висновки. Формування й розвиток механізму управління виробничим потенціалом м'ясопереробних підприємств, крім визначених принципів, передбачає врахування й відповідність таким вимогам, як багаторівність; комплексність; моніторинг і контроль; плановість та обґрунтованість дій; пропорційність побудови; мотиваційна озброєність; прогресивність. У цілому механізм управління виробничим потенціалом м'ясопереробного підприємства є сукупністю організаційних, мотиваційних, економічних та законодавчих способів взаємодії й узгодження інтересів усіх учасників, тому він має формуватися на основі системи організаційних, мотиваційних, економічних і законодавчих механізмів.

Між виробниками тваринницької продукції й м'ясопереробними підприємствами повинна бути сформована така система економічних відносин, яка б дозволяла регулювати не тільки розподіл прибутку, а й напрям їх ефективного розвитку. Сільськогосподарські підприємства та м'ясопереробні підприємства взаємозалежні, адже м'ясокомбінати потребують сировини, але хочуть придбати її високої якості за безцінь. В той же час, сільськогосподарські підприємства теоретично могли б забезпечити переробку галузь сировиною, але їм не вигідно реалізувати її за ціною, яка не відшкодовує витрати, пов'язані з вирощуванням худоби. Це і є однією з причин зменшення поголів'я та зниження кондиції тварин, що надходять на переробку. Тваринницьке підприємство не завжди має кошти, щоб відгодувати худобу

до відповідної кондиції, а м'ясопереробне підприємство втрачає частину необхідної сировини через некондиційність і неритмічність надходження на переробку. Утворюється замкнуте коло, яке не вигідне ні виробникові сировини, ні м'ясопереробному підприємству, ні споживачам м'ясопродуктів, ціна яких постійно зростає.

Для забезпечення ефективності виробництва кінцевого продукту необхідно організувати чітку взаємодію сільськогосподарських і переробних підприємств. При цьому необхідно враховувати стан сировинної бази, рівень спеціалізації і концентрації виробництва в сільськогосподарських підприємствах, рівень інтеграції сільського господарства й переробних підприємств, форми реалізації продукції, способи матеріального та морального стимулювання.

Список використаних джерел

1. Абалкін Л.И. Диалектика социалистической экономики / Л.И. Абалкін. – М.: Мысль, 1981. – 352 с.
2. Авдеенко В.Н. Производственный потенциал промышленного предприятия / В.Н. Авдеенко, В.А. Котлов. – М.: Экономика, 1989. – 240 с.
3. Алексеев Л.М. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок (українсько-російський тлумачний словник) / Л.М. Алексеев, В.М. Олексієнко, А.І. Юркевич. – К.: Видавничий будинок «Максимум»; Тернопіль: «Економічна думка», 2000. – 592 с.
4. Береславская В.А. Производственный потенциал в реализации конкурентоспособного развития предприятий / В.А. Береславская // Молочная промышленность. – 2005. – № 12. – С. 48.
5. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2001. – 895 с.
6. Воловікова Є.М. Механізми державного регулювання розвитку виробничого потенціалу промислових підприємств регіону / Є.М. Воловікова : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук з державного управління. – Донецьк, 2007. – 19 с.
7. Воронкова А.Є. Підтримка конкурентоспроможного потенціалу підприємства / А.Є. Воронкова, В.П. Пономарьов, Г.І. Дібніс. – К.: Техніка, 2000. – 152 с.
8. Калінеску Т.В. Критерії та показники оцінювання оновлення виробничого потенціалу підприємств АПК / Т.В. Калінеску, Н.А. Карамушко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 4. Т.2. – С. 29-33.
9. Крыжановский Б.Н. Потенциал машиностроения / Б.Н. Крыжановский. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 12.
10. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник : У 2 т. Т.1 / за ред. С.В. Мочерного, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
11. Осипов П.В. Интегральный производственный потенциал пищевой промышленности / П.В. Осипов. – Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2004. – 288 с.
12. Позняковский В.М. Гигиенические основы питания, безопасность и экспертиза продовольственных товаров : учебник. 2-е изд. испр. и доп. / Позняковский В.М. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1999. – 448 с.
13. Райзберг Б.А. Экономика и управление. Словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2005. – 488 с.
14. Ревуцкий Л.Д. Потенциал и стоимость предприятия / Л.Д. Ревуцкий. – М.: Перспектива, 1997. – 124 с.
15. Россоха В.В. Формування і розвиток виробничого потенціалу аграрних підприємств / В.В. Россоха. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – С.398.
16. Свиноус І.В. Щодо проблеми конкурентоспроможності українських м'ясопродуктів / І.В. Свиноус // Економіка управління АПК: зб. наук. праць. – Біла Церква. – 2010. – Вип. 4 (81). – С.136–141.
17. Саблук П.Т. Аграрна реформа / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 6-21.
18. Ткаченко В.Г. Экономическая безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов : монография / В.Г. Ткаченко, В.И. Богачев. – Ровеньки, 2007. – 330 с.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2013 р.

* * *